

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ ЯК ПРОЯВ УМОВНОГО НЕЗАСТОСУВАННЯ ПОКАРАННЯ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ

БІСЮК Олена Сергіївна - к.ю.н., доц., директор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та права ПЗВО «КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ORCID ID: 0000-0002-1570-2721

СЕРБІНА Аніта Сергіївна - здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та права ПЗВО «КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ORCID ID: 0009-0000-9728-8669

УДК 343.28

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.17>

У статті досліджується юридична природа та комплексні аспекти процедури звільнення від відбування покарання з випробуванням для неповнолітніх. Проблема кримінально-протиправної діяльності серед неповнолітніх є актуальною на глобальному рівні, вимагає уваги та дієвих заходів для профілактики та протидії цьому явищу. Стаття підкреслює необхідність того, щоб Україна, враховуючи свою стрімку інтеграцію в міжнародну спільноту, могла забезпечити відповідність внутрішнього законодавства міжнародним нормам. Гуманізація кримінально-правових покарань є ключовою тенденцією, яка має визнання на міжнародному рівні, і її впровадження в українське законодавство стає стратегічною метою. Визначаються ключові аспекти, що враховуються при вирішенні питань кримінальної відповідальності для цієї категорії осіб. Отримані результати можуть бути враховані при розробці та впровадженні стратегій протидії кримінальної активності серед неповнолітніх, забезпечуючи ефективне використання звільнення від відбування покарання з випробуванням з урахуванням їхніх особливостей та потреб. Зазначається, що цей підхід базується на основних положеннях кримінально-правової політики, де особливий підхід до правового статусу неповнолітніх враховується при вирішенні питань їхньої кримінальної відповідальності. Стаття висвітлює

пріоритети цього підходу та його відповідність вимогам міжнародно-правових актів та Конституції України.

Ключові слова: правове регулювання, кримінальна відповідальність неповнолітніх, законодавство зарубіжних країн, звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Актуальність теми дослідження

Кримінально-протиправна діяльність неповнолітніх є однією з найбільш актуальних проблем сучасного суспільства, її частка в загальній структурі кримінально-протиправної діяльності є стабільно високою; не зменшується і суспільна небезпечність діянь, що вчиняються неповнолітніми. Покарання є одним із способів реакції суспільства на протиправну поведінку неповнолітніх. Проте при вирішенні питань відповідальності за скоєні кримінальні правопорушення неповнолітніх важливо враховувати, що, навіть будучи об'єктом кримінального правопорушення, неповнолітні мають підвищений правовий захист через свій вік. Більшість міжнародно-правових документів, що регулюють правовий статус таких осіб, враховують цей фактор. Це зумовлює особливу побудову системи поводження з неповнолітніми правопорушниками та наявність у ній специфічних засобів впливу на осіб зазначеної категорії.

Кримінальна відповідальність неповнолітніх і практика призначення їм покарання реалізуються завдяки застосуванню основних положень кримінально-правової політики України в цій сфері, яка формується на основі особливого підходу до реалізації кримінальної відповідальності зазначеної категорії правопорушників. Аналіз сучасного стану національної та світової кримінальної політики свідчить, що її ключовою рисою є гуманізація кримінально-правових санкцій. Пріоритетами цієї діяльності є докорінна зміна чинних кримінальних правовідносин та їх врегулювання відповідно до вимог міжнародно-правових актів і Конституції України.

Аналіз досліджень і публікацій щодо обраної тематики

У своїх дослідженнях проблемам звільнення від відбування покарання з випробуванням приділяли увагу такі вчені, як М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, А.А. Музика, О.М. Костенко, В.А. Ломако, Г.М. Міньковський, А.В. Савченко, С.В. Сахнюк, В.В. Скибицький, Ю.М. Ткачевський, Є.В. Фесенко та інші.

Разом з тим, на сучасному етапі в теорії кримінального права окремі аспекти звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх так і залишаються дискусійними. До таких проблем слід віднести: визначення юридичної природи такого звільнення, моментів початку та закінчення іспитового строку, можливості застосування додаткових покарань тощо.

Метою статті є висвітлення проблемних питань юридичної природи звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх і вироблення на основі порівняльно-правового аналізу законодавства деяких зарубіжних країн пропозицій щодо вдосконалення норм кримінального законодавства.

Основний зміст дослідження

Поряд із загальними положеннями, що належать до питань кримінальної відповідальності осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, Кримінальний кодекс Украї-

ни (далі – КК України) [6] доцільно акумулює норми, присвячені відповідальності неповнолітніх, у спеціальному розділі XV КК України «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх», що стосуються: звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності (ст. 97, ч. 2 ст. 106); видів покарань, що застосовуються до неповнолітніх (ст. ст. 98–102); призначення покарання (ст. 103); звільнення від покарання та його відбування (ст. ст. 104–107); погашення і зняття судимості (ст. 108). Це обумовлено особливостями фізичного, морального, культурного і духовного розвитку специфічної категорії населення – неповнолітніх.

Установлюючи ці особливості, законодавець виходив з психологічної характеристики цього віку – нестійкості психічних процесів, відсутності достатнього життєвого досвіду, знань і навичок, соціальної поведінки. Зазначені особливості не протиставляються загальним інститутам відповідальності та покарання, а деталізують щодо неповнолітніх зміст і межі загальних інститутів, виходячи з реальних особистих особливостей неповнолітніх. Законодавець визнає, що неповнолітній – це особливий правопорушник, який потребує не лише примусового впливу, але і захисту з боку суспільства та держави. У зв'язку з цим кримінальна відповідальність неповнолітніх, особливо у формі покарання, коригується низкою спеціальних норм. Саме щодо них в міжнародно-правових документах універсального характеру (п.17.1., 19.1. Пекінських правил [11], ст.37 Конвенції про права дитини [1]) особливо наголошується про вжиття попередньо всіх можливих заходів впливу, щоб не допустити передчасне застосування кримінального покарання, особливо у виді позбавлення волі.

Перша за все, видається необхідним звернутись до ретроспективного аналізу цього питання. Так, у КК України 1960 р. не було передбачено особливостей звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх правопорушників. При вирішенні питання про умовне незастосування покарання, суд застосовував загальні статті, що передбачали умовне засудження (ст.45 КК України 1960 р.) або ж відстрочку виконання вироку (ст.46¹ КК України 1960 р.).

Щоправда, законодавець намагався встановити певні особливості застосування таких видів звільнення від покарання, інші, хоч і не були ним спеціально обумовлені, проте випливали з правового положення неповнолітніх.

Так, зокрема, було передбачено, що контроль за поведінкою умовно засуджених та засуджених з відстрочкою виконання вироку здійснювався органами внутрішніх справ, а щодо неповнолітніх – також комісіями в справах неповнолітніх. Незважаючи на те, що останні були ліквідовані ще у 1994 р. [12], це положення існувало в КК 1960 р. до втрати ним чинності. Таким чином, особливості контролю щодо неповнолітніх полягали в тому, що його виконання було покладено на неіснуючий орган. Формально контроль за такими неповнолітніми покладался тільки на органи внутрішніх справ.

У ст.45 КК 1960 р. зазначалося, що при наявності клопотання громадських організацій або трудового колективу, суд міг передати умовно засудженого цим організаціям або колективу для перевиховання і виправлення. Крім того, суд з власної ініціативи міг покласти на певний трудовий колектив або особу, за їх згодою, обов'язок по нагляду за умовно засудженим та проведенню з ним виховної роботи.

Аналізуючи ці положення щодо неповнолітніх, треба зазначити, що за сучасних умов загального безробіття, неповнолітні, як правило, не працюють, крім того, за загальним правилом, до 16-річного віку вони і не повинні працювати, оскільки зобов'язані отримати загальну середню освіту, яка в Україні є обов'язковою. Отже, щодо неповнолітніх дуже не часто могло мати місце клопотання трудового колективу про умовне засудження. З тих же причин суд не завжди міг з власної ініціативи передати неповнолітнього трудовому колективу.

Залишалася можливість передавати таких неповнолітніх громадським організаціям або ж окремим громадянам за їх згодою. На сьогодні важко сказати, які громадські організації можуть заявити таке клопотання, або ж хто з громадян погодиться взяти на себе обов'язок по нагляду за неповнолітнім. Крім того, закон не передбачав механізму прове-

дення такої виховної роботи. За таких обставин контроль за їх поведінкою в кращому випадку здійснювали батьки.

КК 1960 р. не встановлював і особливостей застосування до неповнолітніх відстрочки виконання вироку. Проте знову ж таки ці особливості випливали з їх правового положення.

Так, зокрема, протягом відстрочки виконання вироку було передбачено можливість покладення на засудженого певних обов'язків, виконання яких було однією з умов остаточного звільнення. Варто зазначити, що виконання окремих обов'язків неповнолітніми мало певні особливості.

Наприклад, зобов'язати неповнолітнього усунути заповідяну шкоду суд міг лише в тих випадках, коли в нього були дані про те, що неповнолітній досяг 15-річного віку і має майно або заробіток (такі обмеження випливали із ст.11 КК України 1960 р.).

Взагалі така позиція законодавця, коли він формально відмовився передбачати особливості застосування відстрочки виконання вироку до неповнолітніх, викликала здивування, адже ст.46¹ КК України 1960 р. початково, з моменту її прийняття, стосувалася тільки неповнолітніх. І називалася вона "Відстрочка виконання вироку неповнолітньому". Суд міг відстрочити виконання вироку на строк від 6 місяців до 2 років [14]. Щодо дорослих, відстрочку виконання вироку могли застосовувати відповідно до ст.46 КК України 1960 р. лише до військовослужбовця або військовозобов'язаного у воєнний час. Проте вже Указом Президії Верховної Ради УРСР від 12 січня 1983 р. дія цієї статті була поширена і на дорослих [13].

Ці зміни, з одного боку, можна розглядати як гуманізацію кримінального законодавства, оскільки було розширено коло осіб, щодо яких стало можливим застосування відстрочки виконання вироку. Проте, з іншого боку, щодо неповнолітніх вони мали інші наслідки. Адже неповнолітні втратили пільгові строки відстрочки.

Взагалі наявність двох видів умовного незастосування покарання, передбачених ст.45 та ст.46¹ КК України 1960 р., неоднозначно оцінювалася вченими. У літературі неодноразово вказувалося на те, що відстрочка ви-

конання вироку – це в принципі таке ж саме умовне засудження [10, с.5].

По-різному вирішується це питання і зарубіжними законодавцями. Так, КК Республіки Болгарія в ст.66-69а встановлює лише умовне засудження [4]. КК Франції в ст.ст.132-30 – 132-70 не тільки передбачає одночасно і умовне засудження, і відстрочку виконання вироку, але і крім того, встановлює по три різні форми їх застосування [7]. У ст.ст.6-9 КК Швеції розміщено по суті два види умовного засудження [9].

Проте переважна більшість зарубіжних законодавців відмовляються від одночасного існування двох подібних по своїй суті видів умовного незастосування покарання. Вони йдуть шляхом створення одного виду такого звільнення, який об'єднує в собі елементи як умовного засудження, так і відстрочки виконання вироку. Зокрема, Звід законів США (§3563 Розділу 18) [17, с.81-83], КК Іспанії (ст. ст.80-87) [3], Кримінальний закон Латвійської Республіки (ст.55) [2], КК Республіки Польщі (ст.ст.69-75) [5], КК ФРН (§56-56g) [17, с.270-273], КК Швейцарії (ст.ст.41, 96) [8], КК Японії (ст.ст.25-27) [17, с.333-336] передбачають модифікований вид умовного засудження, коли на засудженого в період іспитового строку покладаються певні обов'язки, виконання яких є однією з умов його остаточного звільнення. Разом з тим по своїй суті цей вид звільнення є ніщо інше як умовне засудження, оскільки засуджений після закінчення іспитового строку автоматично звільняється від призначеного йому покарання.

Якщо об'єднання цих двох видів умовного звільнення від покарання підтримується більшістю вчених, то таке автоматичне остаточне звільнення засудженого від призначеного покарання викликає небезпідставні заперечення.

Так, зокрема, Н.І. Сірий пропонує в такому випадку зберегти судовий порядок припинення умовного звільнення від відбування покарання. Мова йде про те, що оскільки до поведінки таких осіб закон висуває певні вимоги (ставить умови звільнення), то логічно, щоб був встановлений і судовий порядок їх перевірки. В іншому випадку, без такої перевірки, це звільнення, як звільнення від відбування покарання під умовою, не отримує логічного закінчення, завершеності [18, с.265].

У новому (чинному) КК України законодавець підтримує ці пропозиції, відмовляючись передбачати два подібні за своєю правовою природою види умовного незастосування покарання. При цьому, на відміну від розглянутих зарубіжних законодавств, він зберігає по суті відстрочку виконання вироку. Щоправда, цей інститут тепер називається інакше – “Звільнення від відбування покарання з випробуванням” (ст.75, 104). Свого часу про об'єднання умовного засудження та відстрочки виконання вироку саме під такою назвою зазначав В.А. Ломако [10, с.17].

У ст.75-78 КК України встановлені загальні правила щодо цього виду звільнення від відбування покарання. У ст.104 КК передбачено особливості його застосування щодо неповнолітніх. Тим самим законодавець ще раз наголошує на необхідності диференціації кримінальної відповідальності щодо неповнолітніх. І в цьому відношенні КК України 2001 р. є більш прогресивним, ніж КК України 1960 р.

Застосовуючи звільнення від відбування покарання з випробуванням, суд відповідно до ст.75 КК України встановлює іспитовий строк тривалістю від одного до трьох років. Проте в ст.104 КК щодо неповнолітніх максимальний строк випробування скорочено на один рік, тобто від одного до двох років. Скорочені строки випробування для неповнолітніх встановлені і в окремих зарубіжних державах, зокрема, в КК Республіки Болгарія (ст.69), КК Швейцарії (ст.96) [4; 8]. Проте в інших розглянутих нами державах, таке скорочення не допускається. Крім того, КК Республіки Польщі, навпаки, для осіб молодіжного віку передбачає встановлення більш тривалого строку випробування, ніж для дорослих злочинців (ст.70, §2) [5]. На наш погляд, більш правильною є позиція тих законодавців, які скорочують такі строки для неповнолітніх. Справа в тому, що неповнолітні здатні до більш швидкого виправлення. З огляду на це хоча б максимальний строк випробування повинен бути більш коротким, ніж у дорослих.

У ст.78 КК України встановлено, що після закінчення іспитового строку, засуджений, який виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового кримінального право-

порушення, звільняється судом від призначеного йому покарання. Якщо засуджений не виконує покладені на нього обов'язки або систематично вчиняє правопорушення, котрі потягли за собою адміністративні стягнення, і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення, суд направляє засудженого для відбування призначеного покарання.

КК 1960 р. передбачав ознаку систематичності порушень для скасування лише умовного засудження. При відстрочці виконання вироку достатньо було і одного порушення. Чинний КК України передбачає, що такі порушення повинні тягнути за собою застосування тільки заходів адміністративного стягнення. При цьому вважається, що не будь-які, навіть систематичні порушення можуть свідчити про небажання засудженого стати на шлях виправлення. Крім того, чинним КК не передбачено обов'язкового призначення штрафу в цих випадках.

Наведені порівняння КК 2001 р. та КК 1960 р. свідчать про гуманізацію цього виду умовного незастосування покарання. Проте незважаючи на прогресивний підхід до цього виду звільнення, ми вважаємо, що окремі положення чинного КК України потребують суттєвих доповнень.

По-перше, відповідно до ст.78 КК України засуджений, який виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового кримінального правопорушення, звільняється судом від призначеного йому покарання. Таким чином, вирішуючи питання про остаточне звільнення, суд не повинен брати до уваги загальну поведінку засудженого в період випробування. КК 1960 р. у ст.46¹ остаточне звільнення засудженого від покарання пов'язував і з його загальною поведінкою, ставленням до праці або навчання. Очевидно відсутність такої вказівки у ст.78 КК України є упущенням законодавця. На доказ цього свідчить те, що такий пільговий вид цього звільнення, що застосовується відповідно до ст.79 КК України до вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, пов'язує остаточне звільнення з їх поведінкою в період випробування. Необхідність доповнення КК України таким положенням обумовлюється ще і тим, що, за загальним правилом,

неповнолітні притягуються до адміністративної відповідальності з 16-річного віку. Таким чином, навіть у випадку систематичних правопорушень щодо неповнолітніх, молодших за 16-річний вік, таке звільнення не може бути скасоване. І в загальному така поведінка неповнолітнього не вплине на подальше вирішення питання про його остаточне звільнення від покарання.

По-друге, мова йде про включення до КК України положень, які б дозволяли суду активно впливати на засудженого в період випробування. Про те, що такі положення забезпечать більш індивідуалізований підхід до засуджених, уже зазначалось у літературі [18, с.267].

Крім того, такі положення передбачають більшість КК зарубіжних держав. Зокрема, у період випробувального строку до засудженого може бути застосоване попередження (ст.ст.41, 96 КК Швейцарії, ст.ст.6-9 КК Швеції), продовження чи скорочення строку випробування (ст.14f КК Голландії, §3563-3565, Розділу 18 Зводу законів США, ст.ст.80-87 КК Іспанії, ст.55 Кримінального закону Латвійської Республіки, §56-56g КК ФРН, ст.ст.41, 96 КК Швейцарії), доповнення чи скорочення покладених обов'язків (ст.14f КК Голландії, §3563-3565, Розділу 18 Зводу законів США, ст.ст.80-87 КК Іспанії, ст.55 Кримінального закону Латвійської Республіки, §56-56g КК ФРН, ст.ст.41, 96 КК Швейцарії) [8; 9; 17; 3; 2].

Видається доцільним запозичити і в чинний КК України аналогічні можливості суду. Встановити, що у випадку невиконання засудженим, до якого було застосоване звільнення з випробуванням, покладених на нього обов'язків або вчинення правопорушення, що потягнуло застосування заходів адміністративного стягнення (для неповнолітніх, що не досягли віку адміністративної відповідальності – діяння, що підпадає під ознаки адміністративного правопорушення), суд може постановити про продовження строку випробування. Крім того, в таких випадках може бути вирішено питання про призначення додаткових обов'язків.

У випадку систематичного невиконання покладених на засудженого обов'язків або систематичного вчинення правопорушень,

що потягнули застосування заходів адміністративного стягнення (для неповнолітніх, що не досягли віку адміністративної відповідальності – систематичних діянь, які підпадають під ознаки адміністративних правопорушень) і свідчать про небажання засудженого стати на шлях виправлення, суд може направити засудженого для відбуття призначеного йому покарання.

Не досить вдалою є позиція КК України, коли встановлено скасування цього виду звільнення від покарання у випадку вчинення будь-якого нового кримінального правопорушення. Більш правильно вирішується така ситуація, зокрема, у КК Швеції (ст.1), КК Франції (ст.ст.132-38, 132-47 – 132-48), КК ФРН (§56-56g), КК Японії (ст.ст.26-26-III), КК Республіки Польщі (ст.75), КК Республіки Болгарія (ст.68), де передбачено, що вчинення нового злочину не завжди є безумовною підставою скасування цього виду звільнення [9;7; 5; 4].

Дійсно, вчинення нового кримінального правопорушення, а саме кримінального проступку, тим більше, коли він вчинений неповнолітнім, не завжди свідчить про небажання засудженого стати на шлях виправлення. До речі, саме на цьому наголошує і КК Республіки Болгарія, коли тільки щодо неповнолітніх зазначає, що вчинення нового злочину під час випробувального строку, не є безумовною підставою для скасування цього виду звільнення [4]. Таким чином, доцільно було б в ст.104 КК України встановити положення, що у випадку вчинення неповнолітнім під час іспитового строку нового кримінального проступку, питання про збереження чи скасування цього виду звільнення буде вирішуватися судом.

Саме такі доповнення будуть гарантувати максимально індивідуалізований підхід до засуджених, такий необхідний для неповнолітніх правопорушників. Тим більше, такий підхід є більш логічним, оскільки передбачає своєрідну градацію порушень та відповідні в кожному випадку заходи впливу на них.

Розглядувана нами проблема має й інший бік. Якщо визнається, що можуть бути випадки, коли доцільно скасувати таке звільнення до закінчення іспитового строку і направити засудженого для відбуття покарання. То

цілком можливі випадки, коли до закінчення цього строку буде встановлено, що засуджений виправився. У такому випадку збереження строку випробування втрачає сенс.

Отже, логіка речей та елементарні уявлення про справедливість вимагають, щоб і засуджений мав право вимагати дострокового скасування цього звільнення. Доцільність введення таких змін послідовно доводилась В.В. Скибицьким [16, с.47]. Таку можливість передбачають, зокрема, Звід законів США (§3563-3565 Розділу 18), КК Швейцарії (ст. ст.41, 96) [17; 8].

На нашу думку, таке дострокове скасування звільнення з випробуванням можливе лише після закінчення половини максимального строку випробування, передбаченого законом. Отже, неповнолітні у всякому разі будуть знаходитись під контролем не менше одного року. Такий річний строк видається оптимальним мінімальним терміном, протягом якого неповнолітній зможе довести своє виправлення.

Перша редакція проєкту КК України передбачала, що неповнолітній може бути звільнений від відбування покарання з випробуванням у разі його засудження і до виправних робіт (ст.98). Проте не зрозуміло, чому остаточна редакція передбачає таку можливість лише щодо неповнолітнього, засудженого до позбавлення волі?

КК України 1960 р. передбачав можливість застосування відстрочки виконання вироку лише у випадку засудження до позбавлення волі. Новий КК України розширює цей перелік покарань, і це необхідно сприймати як позитивне явище гуманізації кримінального законодавства. Проте з огляду на це, тим більше дивно, що неповнолітні опиняються в гіршому положенні, ніж дорослі.

Очевидно, пояснюється це тим, що для неповнолітніх встановлено пільговий режим виправних робіт. Але і це не може бути перешкодою для застосування до них у цьому випадку звільнення з випробуванням, оскільки саме щодо неповнолітніх законодавець повинен передбачати більш широкі можливості застосування різноманітних форм звільнення від реального відбування покарання.

Важливим елементом розглядуваного виду звільнення є контроль за засудженими.

Адже саме від висновків контролюючих органів повинно залежати питання про зміну умов випробування, а також про остаточне звільнення. У зарубіжних державах, КК яких передбачають інститут пробації (умовного незастосування покарання), вагоме місце відводиться саме такому контролю. Достатньо буде сказати, що, зокрема, КК Швейцарії вимагає, щоб такий контроль здійснювався, по можливості непомітно для особи, щоб не ускладнювати її життя (ст.47) [8]. КК ФРН зазначає, що особа, яка здійснює такий контроль, допомагає та опікає засудженого (§56d) [17, с.272]. Особлива увага при цьому звертається на неповнолітніх правопорушників. Так, КК Республіки Польщі передбачає можливість встановлення нагляду за засудженим, але щодо осіб молодіжного віку встановлення такого нагляду є обов'язковим (ст.73) [5].

У ч.4 ст.76 КК України передбачено, що нагляд за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, здійснюється уповноваженим органом з питань пробації за місцем проживання, роботи або навчання засудженого, а щодо засуджених військовослужбовців – командирами військових частин. Якщо КК України 1960 р. мав певні недоліки, у цьому відношенні, але він хоч давав можливість зробити висновок, що законодавець вважає, що такий контроль щодо неповнолітніх повинен мати особливості. Чинним КК України таких особливостей не передбачено. Встановлено лише, що у разі звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням, суд може покласти на окрему особу, за її згодою або на її прохання, обов'язок щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи (ст.104).

Взагалі положення про громадський контроль та контроль з боку сторонніх фізичних осіб необхідно вважати анахронізмом, що стійко вкорінився у кримінальному законодавстві ще з радянських часів. Саме тоді важливим була не ефективність контролю, не його якість, а формальна ознака – його наявність. Ефективність контролю в такому випадку в повній мірі залежала від особистих якостей конкретної особи. Не було правового поля, яке б гарантувало права контролюючої особи та відповідні обов'язки підконтрольного неповнолітнього.

Ефективність контролю повинна забезпечуватись, у першу чергу, професійним підходом. А такий підхід можуть гарантувати лише спеціалізовані органи. Практично у всіх зарубіжних державах такий контроль покладається на спеціальні органи. Так, КК Республіки Болгарія покладає обов'язок по забезпеченню такого контролю щодо неповнолітніх на Комісію по боротьбі з антисуспільними проявами малолітніх та неповнолітніх (ч.3 ст.67) [4]; Звід законів США (§3563 Розділу 18) та КК Франції (ст.132-44) покладають це на агента по пробації [7]; КК Іспанії – на Адміністративну службу (ст.83) [3]; КК Швеції – на Спостережну Раду (ст.5) [9].

На сьогодні в Україні також є можливість забезпечити професійність такого контролю у всякому разі щодо неповнолітніх, адже відповідно до закону України “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” створені та функціонують служби у справах неповнолітніх [15]. Основне навантаження по проведенню виховної роботи з такими неповнолітніми повинно бути покладено саме на ці служби. З огляду на те, що ці служби діють досить довгий період, видається дивним, що законодавець ніби не помічає їх, а особливістю контролю за неповнолітніми встановлює те, що він може здійснюватися сторонніми особами.

Щоправда, цю прогалину в КК України законодавець усуває в КПК України, де в ч.2 ст.535 передбачає, що суд направляє копію вироку, яким неповнолітнього було звільнено від покарання з випробуванням, відповідному органу чи установі, на які покладено обов'язок виконати судові рішення [19].

Таким чином, видається доцільним виключити положення про можливість покладення обов'язку на окрему особу для нагляду та проведення виховної роботи за неповнолітнім. Натомість передбачити саме в КК України, що контроль за такими неповнолітніми здійснюють, крім органів виконання покарань, також служби в справах неповнолітніх, які мають право звернутись до суду в необхідних випадках для скасування звільнення з випробуванням або для продовження строку випробування чи встановлення додаткових обов'язків. Крім того, ці служби в кожному випадку повинні брати участь у

розгляді справи після закінчення іспитового строку і допомагати суду вирішити питання про остаточне звільнення або про направлення неповнолітнього для відбування покарання.

Вище ми зазначали, що, на жаль, на сьогодні ці служби не функціонують у тому обсязі, який би повинен бути. Тому знову ж таки законодавець міг би передбачити, що допомогу у проведенні такого контролю можуть надавати за рішенням суду також і інші спеціальні органи, у сферу яких входить профілактика негативних явищ у середовищі неповнолітніх. Такими органами є, зокрема, центри соціальних служб.

Видається також доцільним доповнити перелік обов'язків, що можуть бути покладені судом на неповнолітнього. Адже загальний їх перелік, який передбачений у ст.76 КК України, не враховує особливостей неповнолітніх і не дає можливості посилити індивідуальну роботу з такими засудженими. У зв'язку з цим необхідно розширити цей перелік.

Запропоновані нами доповнення до КК України, зроблені з урахуванням власного та зарубіжного досвіду, про удосконалення під час іспитового строку індивідуальної роботи з неповнолітніми засудженими, наповнення її організованими заняттями, забезпечення професійного контролю, будуть повністю відповідати вимогам, які поставлені до такого виду звільнення з урахуванням викликів сьогодення.

Висновки

Проведене дослідження дало змогу встановити, що звільнення від відбування покарання з випробуванням осіб, що вчинили кримінальне правопорушення у неповнолітньому віці, є спеціальним видом звільнення від відбування покарання з випробуванням, що структурно належить до інституту звільнення від відбування покарання. Цілі кримінального покарання щодо виправлення засуджених-неповнолітніх можуть досягатися в повному обсязі, але в особливий спосіб – опосередковано. Це обумовлюється тим, що в цьому разі реального виконання покарання щодо неповнолітнього немає місця (прояв умов-

ного незастосування покарання до неповнолітніх), а названі цілі досягаються за рахунок психологічного впливу погрози застосування покарання, перебуванням неповнолітнього під режимом випробування, гласністю призначення покарання та його невідворотністю. У статті автори розкривають особливості юридичної природи звільнення від відбування покарання з випробуванням для неповнолітніх, а також аналізують пріоритети гуманізації кримінально-правових покарань. Під підставами звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх слід розуміти об'єктивно існуючі фактори, які переконливо свідчать про те, що особа, яка звільняється від відбування покарання, не становить суспільної небезпеки і здатна виправитись без реального застосування до неї призначеного судом покарання. Це обумовлюється тим, що звільнення від відбування покарання з випробуванням застосовується до конкретної особи, тобто відправною точкою для підстав застосування такого звільнення є саме особа винного і саме суспільна небезпечність такої особи й здатність її виправлення без реального застосування покарання. Робота дозволяє зробити висновок, що впровадження звільнення від відбування покарання з випробуванням для неповнолітніх має юридичну обґрунтованість та відповідає гуманізованому підходу до цієї категорії правопорушників у кримінальному правосудді.

Література

1. Конвенція про права дитини. Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-ХІІ від 27.02.91р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
2. Кримінальний закон Латвійської Республіки. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/latvia.pdf>
3. Кримінальний кодекс Іспанії. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/spain.pdf>
4. Кримінальний кодекс Республіки Болгарія. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/text/586868>
5. Кримінальний кодекс Республіки Польщі. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/poland.pdf>

6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

7. Кримінальний кодекс Франції. URL: https://yurist-online.org/publ/zarubezhnoe_zakonodatelstvo_zarubizhne_zakonodavstvo/kriminalnij_kodeks_franciji_ugolovnyj_kodeks_francii/12-1-0-82

8. Кримінальний кодекс Швейцарії від 21.12.1937 р. (станом на 1.07.2020 р.) URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/20007>

9. Кримінальний кодекс Швеції. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/sweden.pdf>

10. Ломако В.А. Відстрочення виконання покарання: Навчальний посібник. Київ: НМК, 1992. 56 с.

11. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985 р. : міжнародний документ від 29.11.1985 № 995_211 URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_211

12. Про внесення змін і доповнень до Кодексу України про адміністративні правопорушення: Постанова Верховної Ради України від 15 листопада 1994р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/245/94-%D0%B2%D1%80#Text>

13. Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу УРСР: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 12 січня 1983 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4571-10#Text>

14. Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу УРСР: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 23 березня 1977р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1848-09#Text>

15. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей 24 січня 1995 року № 20/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>

16. Скибицький В.В. Умовне засудження за законодавством Української РСР. Київ: Наукова думка, 1971. 132 с.

SUMMARY

The article examines the legal nature and complex aspects of the procedure for release from probation for minors. The problem of criminal activity among minors is urgent at the global level, requiring attention and effective measures to prevent and counter this phenomenon. The article emphasizes the need for Ukraine, taking into account its rapid integration into the international community, to be able to ensure compliance of domestic legislation with international norms. The humanization of criminal punishments is a key trend that is recognized at the international level, and its implementation in Ukrainian legislation becomes a strategic goal. The key aspects that are taken into account when solving issues of criminal responsibility for this category of persons are determined. The obtained results can be taken into account in the development and implementation of strategies to combat criminal activity among minors, ensuring the effective use of exemption from serving a sentence with probation, taking into account their characteristics and needs. It is noted that this approach is based on the main provisions of the criminal law policy, where a special approach to the legal status of minors is taken into account when solving issues of their criminal responsibility. The article highlights the priorities of this approach and its compliance with the requirements of international legal acts and the Constitution of Ukraine.

Keywords: legal regulation, criminal responsibility of minors, legislation of foreign countries, release from serving of punishment with probation

17. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии): Сборник законодательных материалов / Под ред. И.Д. Козочкина. Москва: Изд-во Зерцало, 1998. 352 с.

18. Уголовное наказание / Руководители авторского коллектива: академик НАН Украины, академик УАПН Шемшученко Ю.С. / редактор, генерал-майор милиции, доцент Титаренко Ю.Л. Киев-Донецк: И-т государства и права НАН Украины. Донецкий и-т внутренних дел МВД Украины, 1997. 320 с.

19. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>